

Ν. Τωμαδάκη, *Τὸ «Τραγούδι τῆς Φιαγκούσας». Νεοελληνικὸν Ἄρχειον 1 (1935) σ. 64 - 70.*

Ὁ ἀγαπητὸς φίλος καὶ συνάδελφος κ. Ν. Τωμαδάκης δημοσιεύει εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Νεοελληνικὸν Ἄρχειον» ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον ποίημα πιθανῶς τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, γραφὲν εἰς τὸ κρητικὸν γλωσσικὸν ἰδιῶμα καὶ ἔχον ὑπόθεσιν ἐν ἐπεισόδιον τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων γλωσσικῶν μνημείων γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς σειμοῦ τῆς Κρήτης τοῦ 1508. Τὸ ποίημα τοῦτο σωζόμενον ἀποσπασματικῶς εἰς πενήκοντα στίχους ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ πρῶην διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἄρχείου Κρήτης κ. Ν. Παπαδάκη (Κυριακὴ Ἐλευθέρου Βήματος Ἀθηνῶν τ. 1 (1927), φ. 25 σ. 3), ἀλλ' ἀπαραίτητος ἦτο νεωτέρα δημοσιεύσις του, οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Τωμαδάκη γενομένη, τῆς ὁποίας προτάσσει ὁ ἐκδότης ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις περὶ τοῦ ποιήματος.

Τὸ ποίημα πιστεύεται σύγχρονον τοῦ σειμοῦ. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς: Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κρητικὴ λογοτεχνία μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἀποκτᾷ πλέον ἀποκαθααρμένον τὸ γλωσσικὸν τῆς ὄργανον, τὸ κρητικὸν δηλονότι ἰδιῶμα. Πλεῖστα διὰ τοῦτο ποιήματα τοῦ 15^{ου} καὶ 16^{ου} αἰῶνος ὑπόκεινται πρὸς ἡμῶν μαρτύρια τοῦ ἀκαθορίστου ἔτι γλωσσικοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιοῦν τότε οἱ Κρήτες λογοτέχνη. Εἶναι ὅθεν ἀπορίας ἄξιον πῶς κατὰ τὸ 1508 εὐρέθη χειριστὴς τόσον ἐπιδέξιος τοῦ γλωσσικοῦ τούτου ἰδιώματος, ἐπιτυχῶν νὰ ἀποφυγῇ κάθε ἀρχαῖζοντα σολοικισμὸν ἢ βαρβαρισμὸν ἢ καὶ ἀπλήν ἔστω μείξιν τοῦ ὀμιλουμένου τότε γλωσσικοῦ ἰδιώματος πρὸς παλαιότεραν τινὰ γλωσσικὴν μορφήν. Οὐδόλως διὰ ταῦτα θεωρῶ παράδοξον τὸ εἰς ἡμᾶς περιωθὲν χειρόγραφον τὸ διασῶζον κολοβὸν τὸ τραγούδι τῆς Φιαγκούσας νὰ εἶναι μετεγενεστέρα πῶς ἐπὶ τὸ λογοτεχνικώτερον διασκευὴ παλαιότερου ποιήματος πρὸς τὸν σεισμὸν συγχρόνου. Διότι ὄντως ὀρθὴ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ ἐκδότου ὅτι τὸ ποίημα εἶναι λογοτεχνικῶς ἀνώτερον καὶ τῆς «Συμφορᾶς τῆς Κρήτης» τοῦ Μανόλη Σκλάβου καὶ τοῦ ποιήματος τῆς Ξενιτειᾶς.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ποιήματος θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ διατυπώσω τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις: Ὁ κ. Τωμαδάκης θέτει ἐντὸς παρενθέσεως ἐν τῷ κειμένῳ ὅσα ὀβελίζει. Δὲν νομίζω ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ὀρθή. Θὰ προετίμων τὰ ὀβελιζόμενα νὰ μὴ ὑπάρχουν εἰς τὸ κείμενον, ἀλλὰ νὰ καταγράφωνται ὡς τοιαῦτα εἰς κριτικὸν ὑπόμνημα. Περὶ τοῦ ὅτι σύγχυσις εἶναι δυνατὸν νὰ φέρῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ σύστημα τοῦ κ. Τωμαδάκη πείθεται τις, ἂν ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Στεφάνου Ξανθοῦδιδου γενομένην ἔκδοσιν τοῦ «Φορτουνάτου» τοῦ Μάρκου Φοσκόλου (Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», Ἐν Ἀθήναις 1922), εἰς τὴν ὁποίαν τὰ προστιθέμενα ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τίθενται ἐν παρενθέσει. (Βλ. τὰ χωρία Α 337, Β 99, Β 303 κλπ.).

Ἄρκετά βεβαίως χωρία τοῦ κειμένου (ὡς τὰ 25, 26, 46, 50 κλπ.) ὁ ἐκδότης ὀρθῶς συμπληροῖ καὶ διορθώνει, παραμένουσιν ὅμως καὶ τινα μὴ διορθωθέντα, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπιτυχῶς. Περὶ τούτων θὰ γίνῃ νῦν ὁ προσήκων λόγος.

Ἐν στίχ. 12 ἔγραψεν ὁ ἐκδότης:

τ' ἀνάβλεμμά του εἶναι κλιτό, γιατί εἶναι ξένους ['ς] τόπους.

Δὲν νομίζω ὅτι ἡ προσθήκη τῆς προθέσεως ἔγινεν εἰς τὸν ἀρμόζοντα τόπον. Ἔδει αὕτη νὰ τεθῆ πρὸ τῆς λέξεως *ξένους*. Παρελείφθη δ' εἰς τὸ χειρόγραφον δι' ἀδεξιότητα τοῦ ἀντιγραφέως.

Δὲν νομίζω ὡσαύτως δικαιολογημένην τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ *τσι* διὰ τοῦ *τζι*. Βεβαίως κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας οἱ γράφοντες σπανίως μετεχειρίζοντο τὸ σύμπλεγμα *τσ*, διότι τὸ ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιούμενον *τζ* παρίστα τοὺς φθόγγους *τζ* καὶ *τσ*. Ἡμεῖς σήμερον γνωρίζοντες τὸ γεγονός τοῦτο καὶ ποῦ ἑκάτερον τῶν φθογγικῶν τούτων συμπλεγμάτων ἠκούετο, δυνάμεθα ἐκδίδοντες κείμενα ν' ἀποκαθιστῶμεν τὴν σήμερον συνήθη γραφήν, παραβλέποντες καὶ ἐν τούτῳ τοῦ χειρογράφου τὴν ὀρθογραφίαν. Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ἠκολούθησε καὶ ὁ Ξανθουδίδης ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐρωτοκρίτου. (Βλ. σελ. 387 τῆς ἐκδόσεως).

Ἐν στίχοις 34 καὶ 35 ἔγραψεν ὁ ἐκδότης *σπίθια* ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν του, ὑπάρχοντος *σπίτια*. Ἡ γραφή τοῦ ἐκδότου εἰσαγομένη εἰς κείμενον κρητικὸν τῶν αἰῶνων τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα διακρίνουν τὴν παλαιότεραν κρητικὴν διάλεκτον, τὸ ἰδίωμα δηλ. τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας, ἀπὸ τὴν σημερινὴν γλῶσσαν τῶν Κρητῶν, εἶναι καὶ τοῦτο: ὅτι ἡ εἰς τὸ σημερινὸν κρητικὸν ἰδίωμα γνωστὴ κατὰ συνήθειαν τροπὴ τοῦ *τι* εἰς *θι* δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰ κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις¹ ἀδιστάκτως δέχεται, ἐπὶ τῶν κειμένων στηριζόμενος, ὅτι ἡ ὡς ἄνω τροπὴ εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ 17^{ου} αἰῶνος.

Ἀπὸ τοῦ στίχου 41 μέχρι 46 τοῦ ποιήματος, κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κ. Τωμαδάκη, φέρονται τὰ ἑξῆς:

*Ἡ κωπελλιά τὴ μάννα τζι πολλά τὴν ἔλυπατο(ν)
πὼς ὄλη νύκτα ξυπνητὴ καὶ πὼς δὲν ἐκοιμάτο(ν).*

Λέγει τῆς: «Μάννα, κούμπησε νὰ κοιμηθῆς λιγάκι».

— «*Τῶρ(α) ἄσε με, Φιαγκούσα μου, καλλιὰ νὰ πιῶ φαρμάκι».*

— «*Μάννα μου, λέω, ἀκκού[μ]πησε νὰ κοιμηθῆς καμπόσο,
νὰ πᾶ' νὰ φέρω πάπλωμα νὰ ῥθω νὰ σὲ κ[ου]κλώσω]».*

¹ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 10 (1913-14), 59 καὶ (κατ' ἀνατύπωσιν) Γλωσσολογικαὶ Ἐρευναι 1, 374.

Ἐν πρώτοις ἐν στίχῳ 42 ὀφείλομεν νὰ γράψωμεν: πὼς ὄλη νύκτα ἂν ξυπνητὴ καί... Ἡ παράλειψις τοῦ ἂν τούτου (= εἶναι) καὶ εἰς τὸ χειρόγραφον καὶ εἰς τὰς βενετικάς ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκριτοῦ εἶναι συνήθης πρὸ τοῦ ξ.

Ἐν στίχῳ πάλιν 43, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κ. Τωμαδάκη, τὸ χειρόγραφον ἔχει: *Μάννα μου, καὶ ἀκούμπησε*. Ἡ διόρθωσις τοῦ ἐκδότου λέω ἀκούμπησε μᾶς δίδει μὲν λογικὸν νόημα, ἀλλὰ δὲν πειθαναγκάζει. Κατ' ἐμέ, πρέπει νὰ γράψωμεν: *κιὰς ἀκούμπησε* (= τοῦλάχιστον ἀκούμπησε). Τὸ *κιὰς* τοῦτο (καὶ *σκιάς*), τοῦ ὁποίου τὴν ὀρθὴν προέλευσιν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ μακαρίτης Στυλιανὸς Δεινάκις¹, ἀπαντᾷ συχνότατα καὶ παρὰ προστακτικὴν ἐν τοῖς κρητικοῖς κειμένιοις, ὡς ἐν Ἐρωφίλῃ Πρὸλ. 50

*μὲ ἀπῆς στή γῆ δὲ φαίνονται οὐδ' εἶναι τὰ κορμιά τως,
σκιάς πέτε μου ἕνα σήμερο ἀπὸ τὰ νόματά τως.*

Δ 406. *Κι ἀνὲν καὶ τούτη δὲ μπορῶ τῆ χάρη νὰ γνωρίσω,
κιὰς ἄφησ' με τὰ πόδια σου νὰ σκύψω νὰ φιλήσω.*

Δ 701. *Θυμήσου κιὰς, ἀφέντη μου, πὼς μοναχὸς μου ἐμπῆκα
ἔς τόσους σου ὀχθροὺς πολλὰς φορὰς καὶ νικητὴς ἐβγῆκα.*

Ὅτι δὲ καὶ παλαιογραφικῶς ἡ διόρθωσις μου στηρίζεται πείθεται τις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου² εὐκόλως ἠδύνατο νὰ μεταπηδήσῃ, ὅπως καὶ μετεπήδησεν, ἀπὸ τοῦ α τοῦ *κιὰς* εἰς τὸ α τοῦ *ἀκούμπησε*.

Μ. ΚΡΙΑΡΑΣ

¹ Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκιν, Ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 141.

² Τὸ ποίημα σφύζεται εἰς χειρόγραφον τοῦ 18ου αἰῶνος.